

Rachunek prawdopodobo- bieństwa i statystyka

Wykład 1

Rachunek prawdopodobieństwa i statystyka matematyczna

Dr hab. inż. Mariusz Przybycień

Literatura:

- Rachunek prawdopodobieństwa i statystyka matematyczna w zadaniach, tom I i II, W. Krysicki i in., PWN 2005.
- Wstęp do rachunku prawdopodobieństwa, W. Feller, PWN 2006.
- Zadania z probablistyki, A. Plucińska, E. Pluciński, PWN 1983.
- Statystyka dla fizyków, R.N. Nowak, PWN, 2002.
- Statystyka dla fizyków. Ćwiczenia, R.N. Nowak, PWN, 2002.
- Analiza danych, S. Brandt, PWN, 1998.
- Wstęp do analizy błędu pomiarowego, R.J. Taylor, PWN, 2001.
- Jak analizować wyniki pomiarów, H. Abramowicz, PWN 1992.
- Statistical Data Analysis, G. Cowan, Oxford Univ. Press, 1998.

□ <http://home.agh.edu.pl/mariuszp>

Statystyka - podstawowe pojęcia

Statystyka – nauka zajmująca się planowaniem badań, a także zbieraniem, organizacją, prezentacją i analizą danych, oraz wyciąganiem wniosków i podejmowaniem decyzji na ich podstawie.

Słowo „statystyka” jest także używane do określenia samych danych i wielkości pochodnych.

Populacja – zbiór **wszystkich** przedstawicieli posiadających badaną cechę.

Przykład: Badania demograficzne - spis powszechny. Kontrola jakości – zbiór wszystkich urządzeń danego typu produkowanych przez fabrykę.

Próbka losowa – **reprezentatywna** próbka całej populacji, tzn. taka, która odzwierciedla wszystkie cechy i związki w niej występujące.

Przykład: Próbkami losowymi nie są np. sondaże wśród czytelników dowolnego z czasopism, wśród przechodniów na ulicy, głosowania telewidzów w programach

Mówimy, że próbka jest **prosta** jeśli rezultat wyboru jednego elementu nie ma wpływu na rezultat wyboru innego elementu.

Przykład: Losując bez zwracania kule z urny, która jest wypełniona skończoną liczbą kul białych i czarnych, mamy do czynienia z próbką, która nie jest prosta.

Niepewności pomiarów

Podstawowe typy eksperymentów naukowych i ich cele:

- pomiar numerycznej wartości wielkości fizycznych (**określenie parametrów**)
Przykład: pomiar wartości prędkości światła.
- sprawdzenie czy teoria jest konsystentna z danymi (**testowanie hipotez**)
Przykład: sprawdzenie hipotezy, że prędkość światła wzrosła w ciągu ostatniego roku.

Każdy pomiar wartości parametru musi zawierać oszacowanie błędu aby:

- można było testować nowe teorie,
- porównać go z wynikami z innych eksperymentów,
- przewidywać wyniki innych eksperymentów...

Przykład: Załóżmy, że dokonujemy pomiaru prędkości światła i porównujemy nasz wynik z dotychczasową wartością $c = 2.998 \times 10^8$ m/s, otrzymując:

- $c_1 = (3.09 \pm 0.15) \times 10^8$ m/s wynik zgodny z wartością c , „wszystko jest OK”
- $c_2 = (3.09 \pm 0.01) \times 10^8$ m/s wynik niezgodny z wartością c , „odkrycie”
(ale raczej wynik pomiaru, albo oszacowanie niepewności są złe)
- $c_3 = (3.09 \pm 2.00) \times 10^8$ m/s wynik niezgodny z wartością c ,
„należy zastanowić się nad lepszym eksperymentem...”

Zdarzenia elementarne

Zachowanie układu, którego nie możemy przewidzieć z całkowitą pewnością, nazywamy **przypadkowym**. Miarą „przypadkowości” jest **prawdopodobieństwo**.

Pojęcia pierwotne rachunku prawdopodobieństwa to **zdarzenie elementarne** i **przestrzeń zdarzeń elementarnych Ω** .

Dowolny podzbiór $A \subset \Omega$ nazywamy **zdarzeniem losowym**.

Przykłady:

- jednokrotny rzut monetą: „orzeł” (O) i „reszka” (R) to dwa zdarzenia elementarne, które budują całą przestrzeń $\Omega = \{O, R\}$
- rzut dwoma monetami: $\Omega = \{(O,O), (O,R), (R,O), (R,R)\}$
- miesiąc urodzin: $\Omega = \{\text{Sty, Lut, Mar, Kwi, Maj, Cze, Lip, Sie, Wrz, Paź, Lis, Gru}\}$
- czas oczekiwania na taksówkę – zdarzenia elementarne są dowolnymi liczbami dodatnimi, a przestrzeń jest nieskończona
- jądro promieniotwórcze w kolejnych odstępach 1s może się rozpaść (R) lub nie (B). Przestrzeń zdarzeń elementarnych jest nieskończona: R, BR, BBR, BBBR, ...

Uwaga: Zdarzenia elementarne muszą być **ekskluzywne** – dane zdarzenie elementarne nie zawiera w sobie innych zdarzeń elementarnych.

Pojęcie prawdopodobieństwa

Pewniki rachunku prawdopodobieństwa (Kolmogorov 1933):

- 1) Każdemu zdarzeniu losowemu $A \subset \Omega$ przypisujemy liczbę $P(A)$, zwaną prawdopodobieństwem tego zdarzenia, taką że $0 \leq P(A) \leq 1$.
- 2) P-two zdarzenia pewnego jest równe jedności $P(\Omega) = 1$.
- 3) P-two sumy ekskluzywnych zdarzeń losowych A i B , czyli takich że $A \cap B = \emptyset$, jest równe sumie p-tw tych zdarzeń $P(A \cup B) = P(A) + P(B)$

Klasyczna definicja prawdopodobieństwa:

$$P(A) \equiv \frac{n_A}{n} \equiv \frac{\text{liczba zdarzeń elementarnych sprzyjających zdarzeniu } A}{\text{liczba wszystkich zdarzeń elementarnych}}$$

Definicja czstościowa prawdopodobieństwa: Miarą p-twa jest względna częstości występowania zdarzenia A kiedy liczba obserwacji dąży do nieskończoności.

Prawdopodobieństwa subiektywne: (przydatne gdy mamy do czynienia ze zdarzeniami które są niepowtarzalne, np. niepewności systematyczne, p-two że istnieje bozon Higgs'a)

- A, B, \dots traktujemy jako hipotezy (tzn. stwierdzenia które albo są prawdziwe albo fałszywe)
- $P(A) =$ miara naszej wiary w to, że A jest prawdziwe

Zdarzenia elementarne - przykłady

Przykład: Rozmieszczenie $r = 3$ kul (rozdzielnych) w $n = 3$ komórkach:

$$1. \{abc| - | -\}$$

$$2. \{-|abc| -\}$$

$$3. \{-| - | abc\}$$

$$4. \{ab|c| -\}$$

$$5. \{ac|b| -\}$$

$$6. \{bc|a| -\}$$

$$7. \{ab| - |c\}$$

$$8. \{ac| - |b\}$$

$$9. \{bc| - |a\}$$

$$10. \{a|bc| -\}$$

$$11. \{b|ac| -\}$$

$$12. \{c|ab| -\}$$

$$13. \{a| - |bc\}$$

$$14. \{b| - |ac\}$$

$$15. \{c| - |ab\}$$

$$16. \{-|ab|c\}$$

$$17. \{-|ac|b\}$$

$$18. \{-|bc|a\}$$

$$19. \{-|a|bc\}$$

$$20. \{-|b|ac\}$$

$$21. \{-|c|ab\}$$

$$22. \{a|b|c\}$$

$$23. \{a|c|b\}$$

$$24. \{b|a|c\}$$

$$25. \{b|c|a\}$$

$$26. \{c|a|b\}$$

$$27. \{c|b|a\}$$

$$P(E_i) = \frac{1}{27}$$
$$i = 1, \dots, 27$$

- Zdarzenie A: „w jednej z komórek są co najmniej dwie kule” – zdarzenia el. 1–21
- Zdarzenie B: „pierwsza komórka nie jest pusta” – zdarzenia el. 1, 4–15, 22–27
- Zdarzenie C: „zachodzi zarówno A jak i B” – zdarzenia el. 1, 4–15
- Zdarzenie D: „zachodzi A lub B” – zdarzenia el. 1–27 (cała przestrzeń)

Zdarzenia elementarne - przykłady

Przykłady zagadnień typu „ r kul w n komórkach”:

- Dni urodzin: r – osób, $n = 365$ dni
- Wypadki: r – wypadków, $n = 7$ dni tygodnia
- Strzelanie do celu: r – trafień, n – celów
- Klasyfikacja elementów (np. ludzi) wg. kategorii (wiek): r – elementów, n – kategorii
- Opuszczanie windy przez ludzi: r – pasażerów, n – pięter
- Rzuty kośćmi do gry: r – kości (rzutów), $n = 6$ możliwych wyników danego rzutu

Przypadek kul nierozróżnialnych:

1. $\{\bullet\bullet\bullet -\!-\!-\}$	4. $\{\bullet\bullet \bullet -\}$	7. $\{\bullet -\!-\! \bullet\bullet\}$	10. $\{\bullet \bullet \bullet\}$
2. $\{- \bullet\bullet\bullet -\}$	5. $\{\bullet\bullet -\! \bullet\}$	8. $\{- \bullet\bullet \bullet\}$	
3. $\{- \!-\! \bullet\bullet\bullet\}$	6. $\{\bullet \bullet\bullet -\}$	9. $\{- \bullet \bullet\bullet\}$	

- $P(E_1) = P(E_2) = P(E_3) = \frac{1}{27}$ $P(E_4) = \dots = P(E_9) = \frac{1}{9}$ $P(E_{10}) = \frac{2}{9}$

- $P(E_i) = \frac{1}{10}$ $i = 1, \dots, 10$

Przypadek nierozróżnialnych zarówno kul jak i komórek:

1. $\{\bullet\bullet\bullet -\!-\!-\}$	2. $\{\bullet\bullet \bullet -\}$	3. $\{\bullet \bullet \bullet\}$

Działania na zbiorach

Prawa de Morgana:

$$\overline{A \cup B} = \bar{A} \cap \bar{B} \quad \overline{A \cap B} = \bar{A} \cup \bar{B}$$

Prawa rozdzielności dla dodawania i mnożenia:

$$A \cap (B \cup C) = (A \cap B) \cup (A \cap C)$$

$$A \cup (B \cap C) = (A \cup B) \cap (A \cup C)$$

Wniosek z pewnika (3):

Mamy $A \cup B = A \cup (B - A \cap B)$ oraz $B = (A \cap B) \cup (B - A \cap B)$

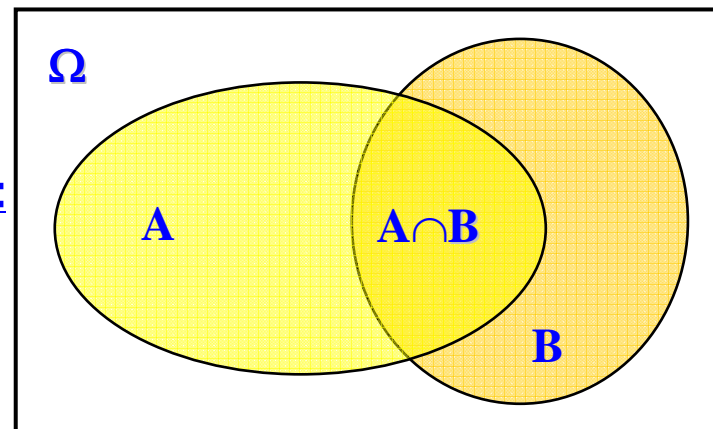
$$P(A \cup B) = P(A) + P(B - A \cap B) \quad P(B) = P(A \cap B) + P(B - A \cap B)$$

Odejmując stronami dostajemy: $P(A \cup B) = P(A) + P(B) - P(A \cap B)$

Przykład:

$$\begin{aligned} P(A \cup B \cup C) &= P(A \cup (B \cup C)) = P(A) + P(B \cup C) - P(A \cap (B \cup C)) \\ &= P(A) + P(B) + P(C) - P(B \cap C) - P((A \cap B) \cup (A \cap C)) = \\ &= P(A) + P(B) + P(C) - P(B \cap C) - P(A \cap B) - P(A \cap C) + P(A \cap B \cap C) \end{aligned}$$

P-two zdarzenia przeciwnego do zdarzenia A: $P(\bar{A}) = 1 - P(A)$

Elementy kombinatoryki

Jeżeli przestrzeń zdarzeń elementarnych jest skończona, to obliczanie prawdopodobieństw zdarzeń będących podzbiorami tej przestrzeni ułatwiają pojęcia i twierdzenia z kombinatoryki.

Reguła iloczynu: jeśli pewną czynność wykonuje się w k etapach, przy czym etap 1 można wykonać na n_1 sposobów, etap 2 na n_2 sposobów, ... , wreszcie etap k -ty na n_k sposobów, to liczba N sposobów jakimi można wykonać tę czynność wynosi:

$$N = n_1 n_2 \cdots n_k$$

Rozróżniamy dwa typy losowań:

- **bez powtórzeń** – raz wylosowany element nie wraca do populacji,
- **z powtórzeniami** – wylosowany element wraca do populacji przed kolejnym losowaniem.

Rozróżniamy dwa typy uporządkowania:

- kolejność losowanych elementów jest istotna (wariacje, permutacje),
- kolejność losowanych elementów nie jest istotna (kombinacje).

Wariacje z powtórzeniami

Losujemy k elementów spośród n elementów przy czym wylosowany element za każdym razem zwracamy do populacji (losowanie ze zwracaniem).

Każdy z elementów możemy wybrać na n sposobów. Oznacza to, że **liczba k -wyrazowych wariacji z powtórzeniami ze zbioru n -elementowego wynosi:**

$$W_n^k = n^k$$

Przykłady:

- Rzucając k kostek do gry uzyskamy jedną z 6^k możliwych konfiguracji. Wśród nich w 5^k przypadkach nie będzie ani jednej jedynki, natomiast w $k \cdot 5^{k-1}$ przypadkach wypadnie dokładnie jedna jedynka.
- Z cyfr 1, 2, 3, 4, 5 można utworzyć 5^3 trzycyfrowych liczb naturalnych, w których każda z cyfr może się powtarzać dowolną ilość razy.
- Jeśli w każdej komórce może znaleźć się dowolna liczba cząstek, to k różniących cząstek możemy rozmieścić w n komórkach na n^k sposobów (rozkład Maxwella-Boltzmann).

Wariacje bez powtórzeń

Losujemy k elementów spośród n elementów przy czym wylosowanego elementu nie zwracamy do populacji (losowanie bez zwracania). Pierwszy element można wybrać na n sposobów, drugi już tylko na $n-1$, trzeci na $n-2$, natomiast k -ty tylko na $n-k+1$ sposobów. Oznacza to, że **liczba k -wyrazowych wariacji bez powtórzeń ze zbioru n -elementowego wynosi:**

$$V_n^k = n(n-1)(n-2)\cdots(n-k+1) = \frac{n!}{(n-k)!}$$

Przykłady:

- Mając do dyspozycji sześć pionowych pasów o różnych barwach możemy utworzyć $6!/(6-3)!$ trójkolorowych flag.
- Z cyfr 1, 2, 3, 4, 5 można utworzyć $5!/(5-3)!$ trzycyfrowych liczb naturalnych w których każda z cyfr może wystąpić co najwyżej jeden raz.
- Jeżeli w każdej komórce może znaleźć się tylko jedna kula, to k kul (kule są makroskopowe a więc rozróżnialne) można rozmieścić w nich na $n!/(n-k)!$ sposobów. (Analogia: komórki – piętra budynku, kule – osoby w windzie)

Permutacje bez i z powtórzeniami

Losujemy n elementów spośród n elementów bez zwracania. Pierwszy element można wybrać na n sposobów, drugi już tylko na $n-1$, trzeci na $n-2$, natomiast przedostatni tylko na 2 sposoby. Oznacza to, że liczba permutacji bez powtórzeń zbioru n -elementowego wynosi:

$$P_n = n(n-1)(n-2)\cdots 2 \cdot 1 = n!$$

Przykład: (statystyka Maxwella-Boltzmannna) k cząstek można rozmieścić po jednej w k ustalonych komórkach na $k!$ sposobów.

Jeśli wśród n elementów mamy k różnych elementów, z których pierwszy powtarza się n_1 razy, drugi n_2 razy, ..., k -ty n_k razy ($n_1+n_2+\dots+n_k=n$), to liczba różnialnych losowań bez zwracania, czyli liczba permutacji z powtórzeniami zbioru n -elementowego, w którym poszczególne elementy powtarzają się odpowiednio n_1, n_2, \dots, n_k razy wynosi:

$$P_n(n_1, n_2, \dots, n_k) = \frac{n!}{n_1! n_2! \cdots n_k!}$$

Przykład: (statystyka M-B) w pierwszej komórce k_1 , w drugiej k_2 , ..., w n -tej k_n cząstek można rozmieścić na $P_k(k_1, k_2, \dots, k_n)$ sposobów.

Kombinacje bez powtórzeń

Losujemy k elementów spośród n elementów przy czym wylosowanego elementu nie zwracamy do populacji (losowanie bez zwracania). Nie interesuje nas również kolejność wylosowanych elementów. Mamy więc do czynienia z k -elementowymi podzbiorami zbioru n -elementowego.

Liczba k -elementowych kombinacji bez powtórzeń z n -elementowego zbioru wynosi:

$$C_n^k = \binom{n}{k} = \frac{n!}{k!(n-k)!}$$

Przykłady:

- Z 10 osób możemy utworzyć trzy zespoły liczące odpowiednio po 5, 3 i 2 osoby na $\binom{10}{5}\binom{5}{3} = \frac{10!}{5!(10-5)!} \frac{5!}{3!(5-3)!} = 2520$ sposobów.
- Na ile sposobów można rozmieścić 20 kul w trzech komórkach, tak aby w pierwszej było ich 10, w drugiej 6, a w trzeciej 4? Odpowiedź: $\binom{20}{10}\binom{10}{6}$
- Jeżeli w każdej komórce może znaleźć się tylko jedna cząstka, to k nierozróżnialnych cząstek można rozmieścić w $n \geq k$ komórkach na $\binom{n}{k}$ sposobów. (rozkład Fermiego-Diraca).

Kombinacje z powtórzeniami

Rozważmy elementy n różnych rodzajów. Elementy tego samego rodzaju traktujemy jako nierozróżnialne. Każdy zbiór k elementowy ($k \leq n$) gdy każdy element należy do jednego z tych n rodzajów nazywamy k -elementową kombinacją z powtórzeniami z n rodzajów elementów.

Liczba k -elementowych kombinacji z powtórzeniami z elementów n rodzajów jest równa:

$$\bar{C}_n^k = C_{n+k-1}^k = \binom{n+k-1}{k} = \frac{(n+k-1)!}{k!(n-1)!}$$

Przykłady:

- Rozpatrzmy rozmieszczenie $k = 8$ nierozróżnialnych kul w $n = 6$ komórkach
|●●●|●|||●●●| - liczba rozróżnialnych rozmieszczeń wynosi $\bar{C}_6^8 = \binom{13}{8} = 1287$
- Rzucając r nierozróżnialnych kostek do gry, otrzymamy $\bar{C}_6^r = \binom{r+5}{r} = \binom{r+5}{5}$ nierozróżnialnych konfiguracji.
- Jeśli w każdej komórce może znaleźć się dowolna liczba cząstek, to k nierozróżnialnych cząstek możemy rozmieścić w n komórkach na \bar{C}_n^k sposobów (r. Bosego-Einsteina). Wszystkie komórki będą zajęte w \bar{C}_n^{k-n} przypadkach.

Przykład: mechanika statystyczna

Każdy możliwy stan układu to punkt w przestrzeni fazowej.

- Statystyka M-B (cząstki rozróżnialne, dowolna liczba cząstek w komórce): $W_n^k = n^k$
- Statystyka B-E (cząstki nierozróżnialne, dowolna liczba cząstek w komórce):

$$\bar{C}_n^k = C_{n+k-1}^k = \binom{n+k-1}{k} = \frac{(n+k-1)!}{k!(n-1)!}$$

- Statystyka F-D (cząstki nierozróżnialne, co najwyżej jedna cząstka w komórce):

$$C_n^k = \binom{n}{k} = \frac{n!}{k!(n-k)!}$$

- p -two rozmieszczenia k cząstek po jednej w k ustalonych komórkach:

$$\text{M-B: } p = \frac{k!}{n^k} \quad \text{B-E: } p = \frac{1}{\bar{C}_n^k} = \frac{k!(n-1)!}{(n+k-1)!} \quad \text{F-D: } p = \frac{1}{C_n^k} = \frac{k!(n-k)!}{n!}$$

- Statystyka B-E:

- wszystkie komórki zajęte: $\bar{C}_n^{k-n} = \binom{n+k-n-1}{k-n} = \frac{(k-1)!}{(k-n)!(n-1)!} = \binom{k-1}{n-1}$

- dokładnie m cząstek w ustalonej komórce: $\bar{C}_{n-1}^{k-m} = \binom{n+k-m-2}{k-m}$

- dokładnie m cząstek w jednej z komórek: $n \bar{C}_{n-1}^{k-m}$

Prawdopodobieństwo - przykłady

Przykład 1: Winda z 7 pasażerami jedzie przez 10 pięter. Jaka jest szansa, że ludzie będą wysiadali pojedynczo na piętrach?

Analogia: $k=7$ kul które mamy rozmieścić w $n=10$ komórkach. Każdy przypadek oddzielnego wysiadania odpowiada losowaniu bez zwracania. Sytuację gdy po kilku pasażerów może wysiąść na jednym z pięter możemy opisać jako losowanie ze zwracaniem. Oczywiście pasażerowie są rozróżnialni i jest istotne to kto wysiądzie na którym piętrze. Szukane prawdopodobieństwo jest więc równe:

$$P = \frac{V_{10}^7}{W_{10}^7} \approx 0.06$$

Przykład 2: Wyciągamy 5 kart z talii 52 dobrze potasowanych kart. Jakie jest p-two, że są wśród nich a) 4 asy, b) 4 asy i jeden król, c) trzy 10-tki i dwa walety, d) 9-tka, 10-tka, walet, królowa i król, e) trzy są tego samego koloru i dwie inne, f) co najmniej jeden as?

$$\text{a) } P = \frac{C_4^4 \cdot C_{48}^1}{C_{52}^5} = \frac{1}{54145} \quad \text{b) } P = \frac{C_4^4 \cdot C_4^1}{C_{52}^5} = \frac{1}{649740} \quad \text{d) } P = \frac{C_4^1 \cdot C_4^1 \cdot C_4^1 \cdot C_4^1 \cdot C_4^1}{C_{52}^5} = \frac{64}{162435}$$

$$\text{c) } P = \frac{C_4^3 \cdot C_4^2}{C_{52}^5} = \frac{1}{108290} \quad \text{e) } P = \frac{4C_{13}^3 \cdot 3C_{13}^2}{C_{52}^5} = \frac{429}{4165} \quad \text{f) } P = 1 - \frac{C_{48}^5}{C_{52}^5} = 1 - \frac{35673}{54145} = \frac{18482}{54145}$$